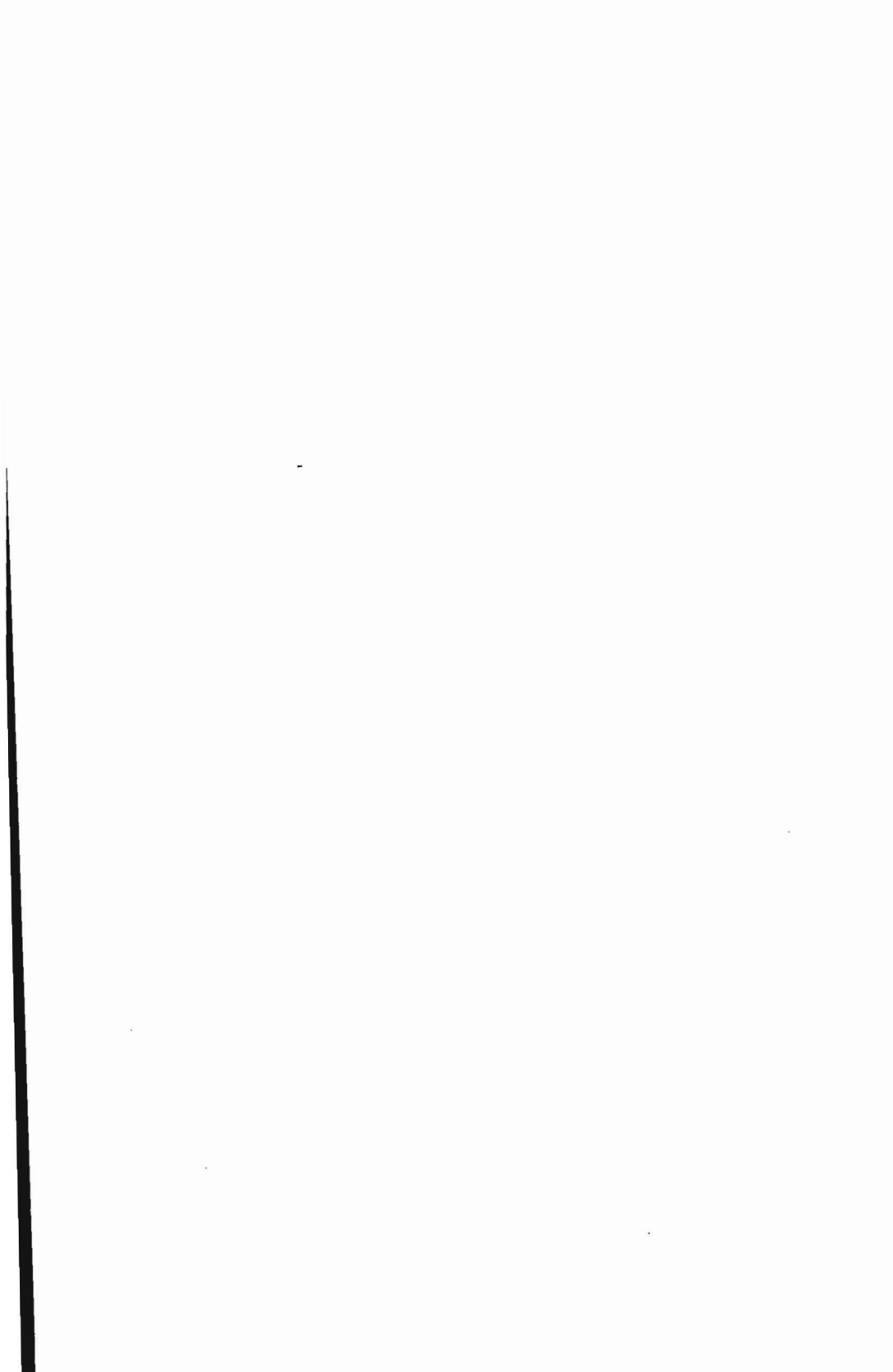

**Ο ΑΓΙΟΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΠΑΛΑΜΑΣ
ΩΣ ΑΝΤΙΡΡΗΤΙΚΟΣ ΘΕΟΛΟΓΟΣ
ΚΑΙ Ο ΘΕΟΛΟΓΟΣ ΣΗΜΕΡΑ**

ΥΠΟ
ΑΛΕΞΑΝΔΡΑΣ ΑΝΤ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ

Ο ΑΓΙΟΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΠΑΛΑΜΑΣ ΩΣ ΑΝΤΙΡΡΗΤΙΚΟΣ ΘΕΟΛΟΓΟΣ ΚΑΙ Ο ΘΕΟΛΟΓΟΣ ΣΗΜΕΡΑ¹

ΥΠΟ
ΑΛΕΞΑΝΔΡΑΣ ΑΝΤ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ
Master Θεολογίας

Ὁ ἀπόστολος Πέτρος συμβούλευε τοὺς πιστοὺς νὰ εἶναι πάντοτε ἐτοιμοὶ πρὸς ἀπολογία^ν παντὶ τῷ αἰτοῦντι ὑμᾶς λόγον περὶ τῆς ἐν ὑμῖν ἐλπίδος μετὰ πραΰτητος καὶ φόβου, συνείδησιν ἔχοντες ἀγαθὴν (Α' Πε 3, 15). Καὶ εἶναι γεγονός^ς ὅτι οἱ πνευματικοὶ ταγοὶ τῆς Ἐκκλησίας ἐκλήθησαν ἀπειρες φορὲς κατὰ τὴν ἱστορικὴ πορεία τῆς ὄχι μόνον νὰ διατυπώσουν θετικὰ τὰ δόγματα τῆς πίστεως, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀντικρούσουν ἀντιρρητικὰ τὶς κακοδοξίες αἰρετικῶν καὶ ἑτεροδόξων.

Οἱ προϋποθέσεις σύνταξης τῶν ἀντιρρητικῶν συγγραμμάτων τοῦ ἁγ. Γρηγορίου

Ἐνας ἀπὸ τοὺς σημαντικότερους αἰῶνες στὴν παραγωγή ἀντιρρητικῶν ἔργων εἶναι ὁ ΙΔ' αἰώνας. Δύο εἶναι τὰ κορυφαῖα γεγονότα ποὺ σημάδεψαν τὸν αἰῶνα αὐτόν². Τὸ πρῶτο εἶναι πολιτικό, ἡ διαμάχη μεταξὺ τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ καὶ τῆς βασιλομήτορος Ἄννας γιὰ τὴν ἐπιτροπεία τοῦ ἀνήλικου αὐτοκράτορα Ἀνδρόνικου Γ', διαμάχη ποὺ ὀδήγησε τελικὰ σὲ

---

1. Ἡ παρούσα ἐργασία ἐκφωνήθηκε ὡς ἀνακοίνωση στὴν ἡμερίδα Θεολογικῆς Γραμματείας Μέσων Χρόνων «Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς καὶ ὁ κοινωνικός βίος», Μάνδρα Ἀττικῆς, 10 Μαΐου 1997.

2. Τὰ δύο αὐτὰ γεγονότα ἀν καὶ ἐκ πρώτης ὄψεως ἀσχετα, συμπορεύθηκαν καὶ κυρίως τὸ πολιτικό ἐπηρέασε τὶς ἐξελίξεις τοῦ θεολογικοῦ καὶ τὴν τελικὴ του ἔκβαση κατὰ τὰ ἀνθρώπινα πάντοτε μέτρα.

ἐμφύλιο πόλεμο. Τὸ δεύτερο εἶναι θεολογικό, οἱ ἐπονομαζόμενες ἡσυχαστικὲς ἔριδες, αἰτία τῶν ὁποίων ὑπῆρξε κυρίως «*ἡ ἔναντι τῆς ἡσυχαστικῆς πρακτικῆς ἀντίδραση τοῦ μοναχοῦ Βαρλαάμ ἀπὸ τῆ Σεμιναρία τῆς Καλαβρίας*»³. Πρόμαχος καὶ ψυχὴ τῶν ὀρθοδόξων στὸν ἀγῶνα τους κατὰ τῶν κακοδοξιῶν τοῦ Βαρλαάμ καὶ τῶν ὁπαδῶν καὶ διαδόχων του, διετέλεσε ὁ ἱερομόναχος καὶ μετέπειτα ἐπίσκοπος Θεσσαλονίκης ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς⁴. Ὁ ἅγ. Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, γνήσιο τέκνο τῆς ὀρθοδόξου ἀσκητικῆς παραδόσεως, ἀλλὰ καὶ ἄνθρωπος τῆς ἐποχῆς του μὲ εὐρύτατη ἐγκύκλια μόρφωση καὶ ποικίλα ἐνδιαφέροντα γιὰ ὅσα διαδραματίζονταν στὸ κοινωνικό του περιβάλλον, δὲν μποροῦσε παρὰ νὰ πάρει θέση ἔναντι τῶν δοξασιῶν ἀρχικῶς τοῦ Βαρλαάμ⁵ καὶ ἔπειτα τῶν διαδόχων του Γρηγορίου Ἀκίνδυνου⁶ καὶ Νικηφόρου Γρηγοῦ⁷, κυρίως διότι ἐκεῖνοι ἀρνοῦμενοι τὴ διάκριση μεταξὺ ἀμεθέκτου θείας οὐσίας καὶ μεθεκτῆς θείας ἐνεργείας ἔθεταν σὲ ἀμφισβήτηση καὶ αὐτὴν ἀκόμα τὴν σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου⁸. Δέκα ὀλόκληρους αἰῶνες νωρίτερα ὁ ἅγιος Γρηγόριος Νύσσης συνέγραφε *Λόγον Ἀντιρρητικὸν πρὸς τὴν τοῦ Εὐνομίου ἐκθεσιν*⁹ γιὰ νὰ ἀναιρέσει μεταξὺ τῶν ἄλλων κακοδοξιῶν τὶς θέσεις τοῦ ἀκραίου αὐτοῦ Ἀρειανοῦ περὶ διακρίσεως θείας οὐσίας καὶ κτιστῆς ἐνεργείας στὸ Θεό. Καὶ ὁμως μετὰ ἀπὸ 1000 σχεδὸν ἔτη τὸ πρόβλημα ἀνακύπτει δριμύτερο καὶ ἕνας ἄλλος Γρηγόριος ἀναλαμβάνει αὐτὴ τὴ φορὰ τὴ βαρεῖα ἀλλὰ καὶ εὐλογημένη ἀποστολὴ τῆς ἀναιρέσεως τῶν κακοδοξιῶν καὶ τῆς διατυπώσεως τῆς ἀλήθειας τῆς πίστεως.

Ἄνάμεσα λοιπὸν στὸ πραγματικὰ ὀγκωδέστατο συγγραφικὸ ἔργο τοῦ

3. Βλασ. Φειδᾶ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία Β'*, Ἀθῆναι 1995, σελ. 491. Πρβλ. ΠΑΝ. ΧΡΗΣΤΟΥ, «Περὶ τὰ αἰτία τῆς ἡσυχαστικῆς ἔριδος», ἐν *Θεολογικὰ Μελετήματα 3' Νηπτικὰ καὶ Ἡσυχαστικὰ*, Θεσσαλονίκη 1977, σελ. 87-97, ὅπου καὶ ἐκτενεστέρα ἀνάπτυξη ὄχι μόνον τῶν αἰτίων ἀλλὰ καὶ τῶν προϋποθέσεων ἕνεκα τῶν ὁποίων προεκλήθησαν οἱ ἔριδες. Βλ. σχετ. καὶ Β.Ν. Τατάκη, *Ἡ Βυζαντινὴ Φιλοσοφία*, Ἀθῆναι 1977, σελ. 256.

4. Σχετικὰ μὲ τὸ βίο τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, βλ. Θεοκλήτου Διονυσίου, *Ὁ ἅγ. Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, ὁ βίος καὶ ἡ θεολογία του*, Ἅγιον Ὄρος - Θεσσαλονίκη 1976.

5. Σχετικὰ μὲ τὴν ἔριδα μεταξὺ τοῦ ἁγ. Γρηγορίου Παλαμᾶ καὶ τοῦ Βαρλαάμ ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ εἰσαγωγή τοῦ π. Ι. Σ. Ρωμανίδη στὸ ἔργο του *Γρηγορίου Παλαμᾶ Ἔργα 1' Ὑπὲρ τῶν ἱερῶς ἡσυχάζοντων Τριάς Α'*, Θεσσαλονίκη 1991.

6. Β. Α. Δεντάκη, «Ἀκίνδυνος Γρηγόριος», ἐν Θ.Η.Ε. τόμ. 1, στ. 1207-1208.

7. Βλασ. Φειδᾶ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία Β'...*, σελ. 495-497.

8. Γιὰ τὴ διάκριση οὐσίας καὶ ἐνεργείας βλ. Χαρ. Σωτηροπούλου, *Θέματα θεολογίας τοῦ ΙΔ' αἰῶνος*, Ἀθῆναι 1990, σελ. 115-133.

9. P.G. 45, 248-1121.

ἀγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ¹⁰ ἐξέχουσα θέση κατέχουν τὰ ἀντιρρητικά ἔργα του, δηλαδή συγγράμματα ἢ ἐπιστολές ποῦ συντάχθηκαν ἐξ ἀφορμῆς τῆς κυκλοφορίας κακόδοξων ἔργων τῶν ἀντιπάλων του καὶ τῶν ὁποίων ἀναιρεῖ τὰ κυριότερα σημεῖα. Τὰ σημαντικότερα ἐξ αὐτῶν τῶν ἔργων πιστεύουμε ὅτι εἶναι τέσσερα, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ μὲν πρῶτο σηματοδοτεῖ τὴν ἔναρξη τῆς διαμάχης μεταξὺ τοῦ ἁγ. Γρηγορίου καὶ τοῦ Βαρλαάμ, ἐνῶ τὰ ἄλλα τρία ἀντιστοιχοῦν στὶς τρεῖς κυριότερες φάσεις τῶν ἡσυχαστικῶν ἐρίδων. Τὰ ἔργα αὐτὰ εἶναι:

α) *Περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἀγίου Πνεύματος ἀποδεικτικοὶ λόγοι δύο*¹¹. Οἱ λόγοι αὐτοὶ συντάχθηκαν τὸ 1336 καὶ εἶναι ἀπὸ τὰ πρῶτα ἔργα τοῦ Παλαμᾶ. Ἄμεσα μὲν ἀναιροῦν τὶς κακοδοξίες τῶν Λατίνων περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἔμμεσα δὲ ἐπισημαίνουν τὶς ὑφιστάμενες διαφορὲς μὲ τὸ θεολογικὸ σύστημα τοῦ Βαρλαάμ ἀναφορικά μὲ τὶς προϋποθέσεις κατανόησης τοῦ Θεοῦ. Ἡ μεγάλη τους ἀξία ἔγκειται στὸ γεγονός ὅτι ἀναιροῦν τὴν περὶ filioque διδασκαλία τῶν Λατίνων καὶ συνοψίζουν ὁλόκληρη τὴ διδασκαλία τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος αἰδίως ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τῆς ἀποστολῆς του ἐν χρόνῳ ἐκ τοῦ Πατρὸς δι' Υἱοῦ. Δὲν εἶναι ἄλλωστε τυχαῖο τὸ γεγονός ὅτι ἡ Λατινικὴ Ἐκκλησία στράφηκε μέχρι τὴν ἐποχὴ μας κατὰ τοῦ ἁγ. Γρηγορίου μὲ ἰδιαίτερο μένος¹².

β) *Λόγοι ὑπὲρ τῶν ἱερῶς ἡσυχασζόντων*¹³. Οἱ τρεῖς τριάδες λόγων ὑπὲρ τῶν ἱερῶς ἡσυχασζόντων συνεγράφησαν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1338 καὶ 1341 πρὸς ἀναίρεση ἰσαριθμῶν ἔργων τοῦ Βαρλαάμ τοῦ Καλαβροῦ¹⁴.

10. Τὰ συγγράμματα τοῦ ἀγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ ἔχουν ἐκδοθεῖ ἀπὸ τὸν ἀειμνηστο καθηγητὴ Παναγιώτη Χρήστου. Ἐμεῖς χρησιμοποιήσαμε ὡς πηγές μας τὸ κείμενο ποῦ κυκλοφόρησε ὁ Παν. Χρήστου στὴ σειρά Ε.Π.Ε. Παν. Χρήστου, *Γρηγόριος τοῦ Παλαμᾶ ἅπαντα τὰ ἔργα*, Θεσσαλονίκη 1981-1994, τόμ. 1-11. Στὸ ἐξῆς Παν. Χρήστου, *Συγγράμματα...*

11. Παν. Χρήστου, *Συγγράμματα...*, τόμ. 1, σελ. 67-337.

12. Βλ. σχετ. Χρυσοστόμου Παπαδόπουλου «Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς καὶ ἡ Λατινικὴ Ἐκκλησία», ἐν *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς*, 2 (1918) 345-354. Πρβλ. Θ. Ζήση, *Ὁ ἅγ. Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς*, Ἀθῆναι 1985, σελ. 27-65.

13. Παν. Χρήστου, *Συγγράμματα...*, τόμ. 2, σελ. 55-724.

14. Ἡ πρώτη τριάς συνεγράφη ὑπὸ τοῦ ἀγίου Γρηγορίου τὴν ἄνοιξη τοῦ 1338 ὕστερα ἀπὸ παράκληση ἀγιορειτῶν μοναχῶν καὶ ἐπιχειρεῖ νὰ ἀναιρέσει τὸ τριπλοῦν ἔργο τοῦ Βαρλαάμ τοῦ Καλαβροῦ «*Περὶ γνώσεως, περὶ προσευχῆς καὶ τελειότητος ἀνθρωπίνης καὶ περὶ φωτός*» ἐξαίρων τὴν διὰ τῶν ὄντων ἐπιτυχανόμενη θεογνωσία. Ἡ δευτέρα τριάς λόγων «*διήγησις καὶ ἀνατροπὴ τῶν ὑπὸ τοῦ φιλοσόφου Βαρλαάμ συγγραφέντων κατὰ τῶν ἱερῶς ἡσυχασζόντων, περὶ προσευχῆς, περὶ φωτός ἱεροῦ*» συνεγράφη τὸ 1339, ἐν τῇ ἀπουσίᾳ τοῦ Βαρλαάμ στὴν Ἀβινιῶν ὡς ἐκπροσώπου τοῦ αὐτοκράτορα Ἀνδρόνικου Β' πρὸς διαπραγμάτευση τῆς

γ) Πρὸς Ἀκίνδυνο λόγοι ἀντιρρητικοὶ ἑπτὰ¹⁵. Οἱ ἑπτὰ ἀντιρρητικοὶ λόγοι πρὸς Ἀκίνδυνο συμφώνως πρὸς τὸ ἐγκώμιον τοῦ Φιλότηου Κόκκινου συνεγράφησαν κατὰ τὴν περίοδο πού ὁ ἅγιος Γρηγόριος Παλαμᾶς ἦταν ἐγκλειστος στὴν φυλακή¹⁶, δηλ. μετὰ τὸ 1342 μὲ σκοπὸ τὴν ἀναίρεση ἰσάριθμων λόγων τοῦ Ἀκίνδυνου¹⁷, καὶ

δ) *Περὶ τῆς τοῦ Γρηγορᾶ ψευδολογίας ὁμοῦ καὶ δυσσεβείας λόγοι τέσσερις*¹⁸. Οἱ Λόγοι κατὰ Γρηγορᾶ συνεγράφησαν μεταξὺ τοῦ θέρους τοῦ 1357 καὶ τοῦ φθινοπώρου τοῦ 1358 καὶ κατὰ τὸν ἀείμνηστο καθηγητὴ Παν. Χρήστου πρέπει νὰ εἶναι τὰ τελευταῖα ἔργα τοῦ ἁγ. Γρηγορίου Παλαμᾶ¹⁹. Μάλιστα οἱ δύο πρῶτοι λόγοι ἐπιγράφονται ἀπὸ τὸν ἁγ. Γρηγόριο μὲ τὸ ψευδώνυμο «Κωνστάντιος»²⁰.

Τὰ ἀντιρρητικά ἔργα τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ ἐκτὸς ἀπὸ τὴν θεολογική τους ἀξία μᾶς παρέχουν καὶ σημαντικὲς πληροφορίες γιὰ τὸ βίο

ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν μὲ τὸν πάπα Βενέδικτο ΙΒ'. Ἡ τρίτη τριάς λόγων «Ἐλεγχος τῶν συμβαινόντων ἀτόπων ἐκ τῶν δευτέρων τοῦ φιλοσόφου Βαυλαᾶμι συμπερασμάτων ἢ περὶ θεώσεως, Κατάλογος τῶν ἐμβαινόντων ἀτόπων ἐκ τῶν τοῦ φιλοσόφου προτάσεων, Κατάλογος τῶν ἐμβαινόντων ἀτόπων ἐκ τῶν τοῦ φιλοσόφου συμπερασμάτων» εἶναι ἀπάντηση στὸ «Κατὰ Μασσαλιανῶν» σύγγραμμα τοῦ Βαυλαᾶμι καὶ συνεγράφη στὶς ἀρχές τοῦ 1341, ἐνῶ κατὰ τὸν Νοέμβριο τοῦ 1340 εἶχε προηγηθεῖ «ὁ Ἄγιορείτικος τόμος ὑπὲρ τῶν ἱερῶς ἡσυχάζοντων». Βλ. σχετ. καὶ Χαρ. Σωτηροπούλου, *Νηπτικοὶ καὶ Πατέρες τῶν Μέσων Χρόνων*, Ἀθήναι 1994, σελ. 332-335.

15. Παν. Χρήστου, *Συγγράμματα...*, τόμ. 5, σελ. 45-557 καὶ τόμ. 6, σελ. 8-587.

16. Ἐγκώμιον, PG 151, 611.

17. Βλασ. Φειδᾶ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία Β'*..., σελ. 498. Κατὰ τὸν Παν. Χρήστου «εἰς τὴν σειρὰν τῶν ἔργων τοῦ Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, τὰ ὁποῖα προέρχονται ἀπὸ τὴν δευτέραν φάσιν τῆς ἡσυχαστικῆς ἔριδος, κατέχουν ὄλως ἰδιαιτέραν θέσιν οἱ ἑπτὰ Ἀντιρρητικοὶ λόγοι πρὸς Ἀκίνδυνο· εἶναι ὅτι οἱ ἑννέα Ἐπὲρ Ἑσυχάζοντων λόγοι ὡς πρὸς τὴν πρώτην φάσιν αὐτῆς» Παν. Χρήστου, *Συγγράμματα...*, τόμ. 5, σελ. 7.

18. Παν. Χρήστου, *Συγγράμματα...*, τόμ. 7, σελ. 259-533.

19. Παν. Χρήστου, *Συγγράμματα...*, τόμ. 7, σελ. 81.

20. Γιὰ τρεῖς πιθανοὺς λόγους πιστεῦε ὁ Παν. Χρήστου ὅτι ὁ Παλαμᾶς ἐξέδωσε τὸ ἔργο ψευδωνύμως: «πρῶτον τὴν ἀνταπόκριση στὸν προηγούμενο τοῦ Γρηγορᾶ, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἐκδόσει τὴ δική του διήγηση ψευδωνύμως, ὥστε ὁ Παλαμᾶς ἐδεσμεύετο κατὰ κάποιον τρόπο νὰ γράφει ἐπίσης ψευδωνύμως. Ἐνας ἄλλος λόγος ἦταν ὅτι ἔπρεπε νὰ ὑπερασπισθεῖ τὸν ἑαυτὸ του ἐναντι ἀπαράδεκτων κατηγοριῶν, γιὰ ἀγραμματοσύνη γιὰ παράδειγμα, κι αὐτὸ θὰ μπορούσε νὰ ἐπιτευχθῆ ἀποτελεσματικώτερα, ἂν ὁ λόγος ἀποδιδόταν σ' ἄλλο πρόσωπο. Τρίτος λόγος εἶναι πιθανῶς ὅτι ὁ μητροπολίτης Θεσσαλονίκης, λαμβάνοντας τὰ ἀντίγραφα τοῦ λόγου τοῦ ἀντιπάλου του καὶ δεχθεὶς τὴν ἐνθάρρυνση νὰ τὸν ἀνασκευάσει ἀπὸ τὸν Καντακουζηνό, δὲν ἐπεθυμοῦσε νὰ φανῆ στὸν Παλαιολόγο ὅτι ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἀφοσιωμένος στὸν πρῶην αὐτοκράτορα» Παν. Χρήστου, *Συγγράμματα...*, τόμ. 7, σελ. 107.

τοῦ ἁγίου Γρηγορίου καὶ ἄλλων πρωταγωνιστικῶν προσώπων τῆς ἐποχῆς²¹, ἀλλὰ καὶ περιγραφές ἱστορικῶν γεγονότων καὶ διαφόρων περιστατικῶν. Πέραν ὅμως ἀπὸ τὰ ρητῶς δηλούμενα, ὁ ἐρευνητὴς μπορεῖ νὰ ἀντλήσει ποικίλες πληροφορίες γιὰ τὴ ψυχικὴ διάθεση τοῦ συγγραφέα, τὸν τρόπο σκέψης του, τὸ θεολογικὸ ὑπόβαθρο καὶ τὶς προϋποθέσεις συγγραφῆς.

Πρὸς Ἀκίνδυνο Λόγοι Ἀντιρρητικοὶ ἑπτὰ

Στὴ συνέχεια θὰ ἐπιχειρήσουμε νὰ παρουσιάσουμε τὸν ἅγ. Γρηγόριο Παλαμᾶ ὡς ἀντιρρητικὸ θεολόγο μέσα ἀπὸ τοὺς ἑπτὰ ἀντιρρητικούς λόγους πρὸς Ἀκίνδυνο. Ἐπιμένουμε στὸ συγκεκριμένο ἔργο γιὰ δύο κυρίως λόγους. Πρῶτον εἶναι τὸ μόνο ἀπὸ τὰ ἀντιρρητικὰ ἔργα τοῦ ἅγ. Γρηγορίου Παλαμᾶ ποὺ φέρει τὸν τίτλο «ἀντιρρητικός» τόσο ὡς ἐπιγραφή ὅσο καὶ ἐσωτερικά. Λέγει χαρακτηριστικὰ ὁ ἅγιος Γρηγόριος στὸν Γ' Ἀντιρρητικὸ Λόγο ὅτι ἡ ἀρχικὴ του πρόθεση δὲν ἦταν νὰ θέσει θέμα περὶ τῆς θεότητας. Ὅμως ἐπειδὴ ὁ Ἀκίνδυνος μὲ τοὺς λόγους του διέβαλε τὴν περὶ θείας ἐνεργείας καὶ φωτὸς ὀρθόδοξο διδασκαλία «λόγους ἀντιρρητικούς συντάττοντες τὴν τοῦ θείου τούτου φωτὸς ἐξυμνήσαμεν ὑπεροχὴν, τὴν πονηρὰν ὀρμὴν ἐπισχεῖν ἐκείνου προνοούμενοι»²². Δεύτερον συγγράφεται κατὰ τὴν πλέον κρίσιμη περίοδο τῆς ἡσυχαστικῆς ἔριδος, περίοδο κατὰ τὴν ὁποία ὁ Πατριάρχης Ἰωάννης Καλέκας ἀφενὸς μὲν ἔχει προσχωρήσει στὴν ἀντιησυχαστικὴ παρατάξη, ἀφετέρου δὲ ἔχει συμπράξει μὲ τοὺς ἀντιπάλους τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ ποὺ προσωρινὰ ἔχουν τὸν ἔλεγχο τῆς ἐξουσίας στὴν Κωνσταντινούπολη. Μὲ τὴν ὑποστήριξη λοιπὸν καὶ πολιτικῶν προσώπων ὁ Ἰω. Καλέκας ἐπέτυχε τὴν συνοδικὴ καταδίκη τῶν ἔργων τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ (Σεπτέμβριος 1342) καὶ τὸν ἐγκλεισμό του στὶς φυλακὲς γιὰ μία ὀλόκληρη τετραετία μὲ τὴν κατηγορία τῆς ἀντικανονικῆς ἀναμεϊξείως του στὰ πολιτικὰ πράγματα²³.

Εἶναι ἀπορίας ἄξιο γιατί ὁ ἅγιος Γρηγόριος Παλαμᾶς ἀποφεύγει νὰ χαρακτηρίσει τὰ ἔργα του ὡς ἀντιρρητικὰ καὶ τὸ πράττει μόνο γιὰ τὸ συ-

21. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρουμε τὸν Βαβλαάμ, τὸν Γρηγόριο Ἀκίνδυνο, τὸν Νικηφόρο Γρηγορᾶ, τὸν Πατριάρχη Ἰωάννη Καλέκα, τὸν Ἰωάννη τὸν Καντακουζηνό, τὴν Εἰρήνη-Εὐλογία Χούμναινα κ.ἄ.

22. Λόγος Ἀντιρρητικός Γ' κεφ. 16, παρ. 59. Παν. Χρήστου, *Συγγράμματα...*, τόμ. 5, σελ. 472.

23. «Ἐν δεσμοτηρίοις ἔνδον βασιλείων» (Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ, *Ἱστορία*, III, 10). Βλασ. Φειδᾶ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία Β'*..., σελ. 522 καὶ ἐξῆς.

γκεκριμένο και στή δεδομένη χρονική στιγμή, μολονότι ἡ σύνταξη και ἡ τιτλοφορία ἔργων ὡς ἀντιρρητικῶν εἶναι κανόνας στήν ἐποχή του. Μία πρώτη παρατήρηση πού μπορούμε νά κάνουμε εἶναι, ὅτι ὅλα τὰ ἔργα τοῦ Παλαμᾶ ἀνεξάρτητα ἀπό τὸ κεντρικό θέμα τους διαπραγματεύονται δογματικά ζητήματα. Ὁ ἅγ. Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς εἶναι πάνω ἀπὸ ὅλα πνευματικός πατήρ και διδάσκαλος μὲ πλήρη συνείδηση τοῦ ἔργου πού ἔχει νά ἐπιτελέσει. Γι' αὐτὸ ἀκόμα και ὅταν ἐκ τῶν πραγμάτων καλεῖται νά ἀναιρέσει τὶς κακοδοξίες ἄλλων δὲν περιορίζεται στήν ἀντίρρηση ἀλλὰ προβαίνει και στή θετική διατύπωση τῆς ἀλήθειας τῆς πίστεως. Γιατί ὁμως χαρακτηρίζει εἰδικῶς τοὺς ἑπτὰ λόγους πρὸς Ἀκίνδυνον ὡς ἀντιρρητικούς; Ὅπως ἤδη ἀναφέραμε γράφει τοὺς λόγους αὐτοὺς κατὰ τὸν ἐγκλεισμό του στή φυλακὴ και ἐνῶ εἶναι ἀκόμα σὲ ἐφαρμογὴ ἢ ἀπαγόρευση τῆς συνόδου τοῦ 1341 γιὰ τὴν ἀνακίνηση δογματικῶν ζητημάτων²⁴. Ἔχει δὲ προηγηθεῖ τῆς συγγραφῆς ἀντίστοιχο ἔργο τοῦ Ἀκίνδυνου πού στρέφεται κατὰ τοῦ ἅγ. Γρηγορίου Παλαμᾶ. Ἄρα ἐπιγράφοντας τὸ ἔργο του ὡς ἀντιρρητικό ὑπενθυμίζει ὅτι δὲν εἶναι ἐκεῖνος πού ἀνακινεῖ δογματικὲς συζητήσεις, ταυτόχρονα ὁμως δίδει στὸ ἔργο του ἓνα ἐντονα πολεμικὸ χαρακτήρα. Καὶ εἶναι γεγονός ὅτι ὁ ἅγ. Γρηγόριος Παλαμᾶς προβαίνει σὲ ὀξείς χαρακτηρισμοὺς κατὰ τοῦ ἀντιπάλου του²⁵, μολονότι ὁ Ἀκίνδυνος στὸ παρελθὸν ἦταν μαθητὴς του και φίλος του²⁶. Ἴσως λοιπὸν ἢ ἀγνώμων στάση τοῦ παλαιοῦ φίλου και μαθητῆ νὰ ἐνίσχυσε τὴν πικρία τοῦ Γρηγορίου και τὸ ἀγωνιστικό του πάθος.

Εἶπαμε ὅτι ἡ περίοδος συγγραφῆς τοῦ συγκεκριμένου ἔργου εἶναι ἡ πλέον κρίσιμη γιὰ τὴν τελικὴ ἔκβαση τοῦ ἡσυχαστικοῦ ζητήματος. Στήν ἀντίπαλη παράταξη τῶν ἀντιησυχαστῶν μετὰ τὴν καταδίκη τοῦ Βαρθολομαίου ἀπὸ τὴν σύνοδο τοῦ 1341 και τὴν ἀποχώρησή του ἀπὸ τὸ Βυζάντιο, ἐπικεφαλῆς τίθεται ὁ Γρηγόριος Ἀκίνδυνος, ὁ ὁποῖος κατεδίκασε μὲν στὸ πρόσωπο τοῦ Βαρθολομαίου τὶς ἀπόψεις του γιὰ τὴν ἡσυχαστικὴ πρακτικὴ, ἀποδείχθηκε

24. Ἰωάν. Καρμίρη, *Τὰ Δογματικά και Συμβολικά Μνημεῖα τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας*, ἐν Ἀθήναις 1952, σελ. 310.

25. Παραθέτουμε κάποιους ἀπὸ τοὺς χαρακτηρισμοὺς αὐτούς: «Πάλιν ἐνδύεται τὴν ἀπάτην, πάλιν μμεῖται τὸν ἀρχέκακον ὄφιν» (Β', 15, 66), «τῆ γὰρ σκαιωρία τῶν τρόπων και τῆ ψευδορρήμονι γλώττῃ και τῆ ψευδογράφῳ χειρὶ κάκεινον (ἐνν. τὸν Βαρθολομαῖο) οὗτος οὐκ ἀπεικόντως ἀπέκρινε» (Γ', 1, 1), «ὃ σοφὲ σύμβουλε τῆς ἀπωλείας» (Γ', 17, 68) κ.ἄ.

26. Λέγει χαρακτηριστικὰ ὁ ἅγ. Γρηγόριος γιὰ τὸν Ἀκίνδυνο «οὗτος ὡς διδασκάλῳ μοι ἐχρητο και τὸ σὺν ἐμοὶ εἶναι και ὑπ' ἐμὲ τετάχθαι μέγα τε και λουσιτελὲς ἐνόμιζεν αὐτῷ...». *Λόγος Ἀντιρρητικός Ζ'* κεφ. 16, παρ. 59, Παν. Χρήστου, *Συγγράμματα...*, τόμ. 6, σελ. 596.

δὲ μαθητῆς του καὶ διάδοχος στὸ ζήτημα τῆς διακρίσεως οὐσίας καὶ ἐνεργείας στὸ Θεό²⁷.

Οἱ προϋποθέσεις κατανόησης τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τὸν Ἀκίνδυνο ἦταν φιλοσοφικὲς καὶ ὄχι ἐμπειρικὲς ὅπως συμβαίνει μὲ τοὺς πατέρες τῆς Ἐκκλησίας. Ἔτσι φοβούμενος μήπως μὲ τὴν ἀποδοχὴ τῶν ἀκτίστων τριαδικῶν ἐνεργειῶν καταλυθεῖ ἡ ἀπλότητα στὸ Θεὸ τὴν ὁποία θεωροῦσε καὶ ὡς βασικὸ Του γνῶρισμα, συνάπτει θεία οὐσία καὶ θεῖες ἐνεργεῖες καὶ δι' ἀφαιρέσεως δέχεται στὸ Θεὸ μόνο τὴν οὐσία, διότι *πάν γὰρ ἄκτιστον, οὐσία*²⁸. Ὡς ἄκτιστη ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ δέχεται μόνο τὸν Υἱὸ καὶ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα²⁹. Συνεπῶς τὰ θεῖα ὀνόματα δὲν ἀντιστοιχοῦν σὲ πραγματικὲς ἄκτιστες θεῖες ἐνεργεῖες ἀλλὰ εἶναι ἀπλᾶ ὀνόματα, δηλωτικὰ τῆς θείας οὐσίας, διαφορητικὰ θὰ λατρεῦαμε ἀναρίθμητους ἄκτιστους θεοὺς³⁰. Ἀλλὰ καὶ τὸ φῶς τῆς Μεταμορφώσεως εἶναι ὑλικὸ καὶ σχηματοποιημένο σύμβολο³¹ καὶ ὄχι ἄκτιστο διότι τότε δὲν θὰ καθίστατο αἰσθητὸ ἀπὸ τοὺς μαθητῆς τοῦ Κυρίου³². Διαφέρει ὁμοῦς τὸ Θαβώριο φῶς, σύμβολον τῆς δόξας τοῦ Κυρίου ἀπὸ τὰ λοιπὰ σύμβολα «*τὰ ἐωράμενα τοῖς προφήταις*» διότι αὐτὰ ἐγίναν καὶ ἀπέγιναν ἐνῶ ἡ λαμπρότης καὶ ἡ θέωσις τοῦ σώματος τοῦ Κυρίου «*γενέσθαι μὲν ἐπὶ τοῦ Θαβωρίου ὄρους, ἔσσεσθαι δὲ αἰωνίως εἰς ἀπόλαυσιν τῶν διὰ πίστεως καὶ ἀρετῆς ἀφικομένων εἰς τέλος*»³³. Συνέπεια ὄλων αὐτῶν τῶν ἀπόψεων του ἦταν νὰ κατηγορεῖ τὸν ἅγ. Γρηγόριο ὡς πρόξενο διθειστικῆς πλάνης ποῦ μὲ τὴ διδασκαλία του αὐτοανακηρύσσεται ἀναρχος καὶ ἄκτιστος καὶ παραχαράσσει τὸ χριστολογικὸ δόγμα.

Ὁ ἅγ. Γρηγόριος ἀπαντᾷ σὲ αὐτὲς τίς κατηγορίες μὲ κανόνα ἀληθείας τίς Συνόδους καὶ τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας καί:

27. Βλ. Λόγος Ἀντιρρητικὸς Ζ' κεφ. 1, παρ. 2-3. Παν. Χρήστου, *Συγγράμματα...*, τόμ. 6, σελ. 488. Πρβλ. Λόγος Ἀντιρρητικὸς Α' κεφ. 10, παρ. 53. Παν. Χρήστου, *Συγγράμματα...*, τόμ. 5, σελ. 131.

28. Λόγος Ἀντιρρητικὸς Ε' κεφ. 2, παρ. 5. Παν. Χρήστου, *Συγγράμματα...*, τόμ. 6, σελ. 120.

29. Λόγος Ἀντιρρητικὸς Α' κεφ. 2, παρ. 3. Παν. Χρήστου, *Συγγράμματα...*, τόμ. 5, σελ. 51.

30. «*εἰ γὰρ τὰ θεῖα ὀνόματα διαφόρων εἰσὶν ἀκτίστων ἐνεργειῶν δηλωτικὰ, οὐδὲν ἦσαν εἰς πολυθεῖαν οἱ Ἕλληνες· οὕτως ἀναριθμήτους ἀκτίστους θεοὺς θεραπεύσομεν, τὰ γὰρ ὀνόματα πάμπολλα*». Λόγος Ἀντιρρητικὸς Ε' κεφ. 26, παραγρ. 104. Παν. Χρήστου, *Συγγράμματα...*, τόμ. 6, σελ. 282.

31. Λόγος Ἀντιρρητικὸς ΣΤ' κεφ. 4, παρ. 10. Παν. Χρήστου, *Συγγράμματα...*, τόμ. 6, σελ. 326.

32. Βλ. καὶ Χαρ. Σωτηροπούλου, *Θέματα θεολογίας τοῦ ΙΔ' αἰῶνος*, Ἀθῆναι 1990, σελ. 88-94.

33. Λόγος Ἀντιρρητικὸς Α' κεφ. 7, παρ. 38. Παν. Χρήστου, *Συγγράμματα...*, τόμ. 5, σελ. 106.

α) Διευκρινίζεται ὅτι ἡ θεότης δὲν ταυτίζεται μὲ τὴν οὐσία ἀλλὰ εἶναι ἐνέργεια καὶ οἱ ἐνέργειες δὲν ταυτίζονται μὲ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα, πού εἶναι ὑποστάσεις³⁴. Θεία οὐσία καὶ θεία ἐνέργεια εἶναι ἄκτιστες καὶ κοινές τῶν τριαδικῶν ὑποστάσεων καὶ διαφέρουν κατὰ τὸ ὅτι ἡ φύσις εἶναι πηγὴ τῆς ἐνέργειας³⁵. Γι' αὐτὸ καὶ τὸ θεῖον ἀφενὸς μὲν εἶναι οὐσία ἀφ' ἑτέρου δὲ ἔχει ἐνέργεια³⁶. Ἐπίσης ὁ ἅγ. Γρηγόριος δὲν χωρίζει τὴν θεότητα, ἀλλὰ τὴν αὐτὴν θεότητα καθ' ὃ φαίνεται χαρακτηρίζει ὡς ὄρατὴν καὶ νοητὴν, καθ' ὃ ἀδύνατον νὰ φανεῖ χαρακτηρίζει ὡς ὑπὲρ νοῦν καὶ ὑπὲρ θέα. Ὅμως νοητὴ φωτοχυσία καὶ ὑπὲρ νοῦν ἔνωσης εἶναι καὶ ἕν καὶ τὸ αὐτό³⁷. Συνεπῶς ὁ Ἀκίνδυνος εἶναι ὁ διθεΐτης, ἐφόσον διακρίνει μεταξὺ κτιστοῦ καὶ ἀκτίστου ἐνεργείας στὸ Θεό, καὶ ἔρχεται ἀντίθετος στὶς ἀποφάσεις τῶν Ε' καὶ ΣΤ' Οἰκουμενικῶν Συνόδων, ἀποδεχόμενος τὸν Υἱὸ καὶ τὸ ἅγ. Πνεῦμα ὡς ἄκτιστες ἐνέργειες τοῦ Πατρὸς.

β) Ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ μετέχει μόνον τῶν θείων ἐνεργειῶν ἀφοῦ κατὰ τὴν οὐσία ὁ Θεὸς παραμένει ἀκατάλυτος. Ἡ οὐσία ὡς ἀμέριστος δὲν φθάνει εἰς τὸν ἄνθρωπο, ἡ ἐνέργεια ὡς μεριστὴ φθάνει καὶ κατεργάζεται τὸν ἀνακαινισμό αὐτοῦ³⁸. Διὰ τῆς μετοχῆς αὐτῆς ὁ πιστὸς γίνεται ἅγιος καὶ καθίσταται πραγματικὰ ἄναρχος καὶ ἀτελεύτητος διότι μετέχοντας τοῦ Θεοῦ, ἡ πνευματικὴ κατάσταση στὴν ὁποία βρίσκεται ὑπερβαίνει κάθε ἔννοια χρόνου³⁹. Ἡ ἐξύψωση τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς γνώσεως, ὡς διατείνεται ὁ Ἀκίνδυνος παρερμηνεύοντας χωρίο τοῦ Διαδόχου Φωτικῆς, ἀλλὰ διὰ τῆς λειτουργίας τῆς συνελίξεως τοῦ νοῦ καὶ τῆς προσευχῆς⁴⁰. Ἡ θέωση βεβαίως τοῦ ἀνθρώπου εἶναι διαφορετικὴ τῆς θέωσης τοῦ ἀνθρώπινου

34. Λόγος Ἀντιρρητικός Α' κεφ. 4, παρ. 7. Παν. Χρήστου, *Συγγράμματα...*, τόμ. 5, σελ. 59. Πρβλ. ΣΤ' 67.

35. Λόγος Ἀντιρρητικός Γ' κεφ. 13, παρ. 46. Παν. Χρήστου, *Συγγράμματα...*, τόμ. 5, σελ. 450.

36. Λόγος Ἀντιρρητικός Β' κεφ. 20, παρ. 98. Παν. Χρήστου, *Συγγράμματα...*, τόμ. 5, σελ. 340.

37. Λόγος Ἀντιρρητικός ΣΤ' κεφ. 11, παρ. 33. Παν. Χρήστου, *Συγγράμματα...*, τόμ. 6, σελ. 376.

38. Λόγος Ἀντιρρητικός Ε' κεφ. 13, παρ. 52. Παν. Χρήστου, *Συγγράμματα...*, τόμ. 6, σελ. 194.

39. Λόγος Ἀντιρρητικός Γ' κεφ. 3, παρ. 6. Παν. Χρήστου, *Συγγράμματα...*, τόμ. 5, σελ. 366. Πρβλ. Γ', 4, 7-9.

40. Λόγος Ἀντιρρητικός Ζ' κεφ. 10-11, παρ. 31-40. Παν. Χρήστου, *Συγγράμματα...*, τόμ. 6, σελ. 540-558.

προσλήμματος τοῦ Χριστοῦ τὸ ὁποῖο ἐνώθηκε ὑποστατικῶς μὲ τὸ Λόγο⁴¹.

γ) Τὸ Θαβώριον φῶς εἶναι ἀχώριστο τῆς θεότητος ὡς φυσικὸ προσὸν αὐτῆς⁴². Μάλιστα ὁ ἅγ. Γρηγόριος στὸν Δ' Ἀντιρρητικὸ καταγράφει δύο ὑπέροχους ἕμνους περὶ φωτός, ἴσως ἀπὸ τὰ ὠραιότερα κείμενά του. Παραθέτομε ἓνα χαρακτηριστικὸ ἀπόσπασμα:

*φῶς ἀπλοῦν, ὑπερφνές, ἀσχημάτιστον,
καὶ τοῖς μεριστοῖς συμβόλοις οὐδαμῶς παραπλήσιον,
φῶς ἀνέσπερον ἄληκτον, ἄυλον,
ἀφόρητον, ἀπρόσιτον, ἀσύγκριτον, ἄκτιστον,
φῶς δι' οὗ κατὰ ἀλήθειαν ὁ Θεὸς ὁράται,
φῶς δι' ᾧ πᾶσα γινῶσις ἀποκαλύπτεται
καὶ Θεὸς πρὸς ἀλήθειαν τῇ φιλουμένη ψυχῇ γνωρίζεται⁴³.*

Στὸ ἐρώτημα πῶς ἡ κτιστὴ φύση δύναται νὰ δεῖ μὲ σωματικούς ὀφθαλμούς τὴν ἄκτιστον ἐνέργεια ἀπαντᾷ ὅτι ἡ θέα ἐκείνη εἶναι ὑπὲρ πᾶσαν θεολογίαν ἄρρητος ἐνέργεια, ὁρωμένη ἀοράτως καὶ νοουμένη ἀγνώστως τοῖς κατηξιωμένοις λαμπρότητα Θεοῦ ἰδεῖν τε καὶ παθεῖν⁴⁴, διὰ τῆς μετασκευῆς τῶν ὀφθαλμῶν μὲ τὴ δύναμη τοῦ Πνεύματος ὁπότε οἱ ὀφθαλμοὶ γίνονται πνευματικοὶ καὶ βλέπουν ἐν πνεύματι τὴν τοῦ Πνεύματος δόξαν⁴⁵.

Εἶναι προφανές ὅτι οἱ ἀπόψεις τοῦ Ἀκίνδυνου μόνο ἀκίνδυνες δὲν εἶναι σύμφωνα καὶ μὲ ἓνα λογοπαίγνιο τοῦ ἅγ. Γρηγορίου Παλαμᾶ. Ἀντιθέτως εἶναι ἄκρως ἐπικίνδυνες κυρίως γιὰ τοὺς ἀτελέστερους⁴⁶. Ὁ ἅγ. Γρηγόριος γνωρίζει τὴν κρισιμότητα τῶν καταστάσεων, πιστεύει ὅμως ὅτι ὅσα γράφει θὰ ἔχουν ὡς θετικούς ἀποδέκτες ἐκείνους ποὺ διατηροῦν ἀκεραία τὴν πίστη, ἀλλὰ καὶ ἐκείνους ποὺ δέχονται καλοπροαίρετα τὴ διδασκαλία του⁴⁷. Παράλληλα ὅμως αἰσθάνεται ψυχικὸ ἄλγος γιὰ τὰ ἀπολωλότα πρόβατα, γιὰ τοὺς παλιούς φίλους καὶ μαθητές, ποὺ τώρα ἐπιδίδονται σὲ ἓναν ἀγῶνα συ-

41. Λόγος Ἀντιρρητικὸς Γ' κεφ. 5-7, παρ. 10-20. Παν. Χρήστου, *Συγγράμματα...*, τόμ. 5, σελ. 374-400.

42. Λόγος Ἀντιρρητικὸς Δ' κεφ. 6, παρ. 11. Παν. Χρήστου, *Συγγράμματα...*, τόμ. 6, σελ. 28.

43. Λόγος Ἀντιρρητικὸς Δ' κεφ. 21, παρ. 54. Παν. Χρήστου, *Συγγράμματα...*, τόμ. 6, σελ. 100.

44. Λόγος Ἀντιρρητικὸς Δ' κεφ. 14, παρ. 35. Παν. Χρήστου, *Συγγράμματα...*, τόμ. 6, σελ. 66. Τὸ φῶς αὐτὸ βλέπουν καὶ οἱ ἅγιοι (Ε34).

45. Λόγος Ἀντιρρητικὸς Δ' κεφ. 16, παρ. 43. Παν. Χρήστου, *Συγγράμματα...*, τόμ. 6, σελ. 78.

46. Λόγος Ἀντιρρητικὸς Α' κεφ. 2, παρ. 3. Παν. Χρήστου, *Συγγράμματα...*, τόμ. 5, σελ. 50.

47. Λόγος Ἀντιρρητικὸς Α' κεφ. 3, παρ. 4. Παν. Χρήστου, *Συγγράμματα...*, τόμ. 5, σελ. 52.

κοφαντίας και διαβολῆς χωρὶς νὰ ὑπολογίζουσαν τὸ δικαστήριον τοῦ Χριστοῦ⁴⁸. Ἀκόμα ὁμως και γιὰ τοὺς ἐχθροὺς του ποὺ ὑπῆρξαν πρόξενοι τόσων δεινῶν του, προσεύχεται και σχεδὸν παρακαλεῖ νὰ μετανοήσουν και νὰ ἐπιστρέψουν⁴⁹. Ἐτσι ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς καθίσταται ὄχι μόνον διδάσκαλος ὀρθοδοξίας ἀλλὰ και ὀρθοπραξίας.

Ὁ ἅγ. Γρηγόριος ὡς πρότυπο γιὰ τὸν θεολόγο σήμερον

Εἶναι γεγονός, ὅτι ἀκόμα και μετὰ ἀπὸ ἕξι δλόκληρους αἰῶνες ὁ ἅγ. Γρηγόριος παραμένει ἕνα ζωντανὸ πρότυπο και παράδειγμα ζωῆς και δράσης, γενικὰ γιὰ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους και εἰδικὰ γιὰ ὄσους ἔχουν τὴν ἀξίωση νὰ λέγονται και νὰ εἶναι διδάσκαλοι τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ. Συνοψίζουμε τὸ πρότυπο αὐτὸ γιὰ τὸ θεολόγο σήμερον και πάντα στὶς ἀκόλουθες τέσσερις προτάσεις:

1. Ὁ ἅγ. Γρηγόριος δὲν ἐδίδαξε κάτι τὸ πρωτότυπο και καινοφανές. Διεύτυπωσε τὴν διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας ὅπως αὐτὴ καταγράφηκε στὴν Ἁγία Γραφή και ἐρμηνεύθηκε αὐθεντικὰ στὶς Συνόδους. Ἡ παράδοση δὲν εἶναι τροχοπέδη στὴν ἐκφορὰ τοῦ θεολογικοῦ λόγου, ἀλλὰ ἀντιθέτως ἀσφαλιστικὴ δικλείδα, ἐγγύηση τῆς πιστῆς τήρησης τοῦ κανόνος τῆς ἀληθείας. Γι' αὐτὸ και ὁ θεολόγος πρέπει πρῶτα ἀπὸ ὅλα νὰ εἶναι παραδοσιακός⁵⁰. Σύγχρονα ρεύματα και κινήσεις τοῦ τύπου Νεο-ορθοδοξία ἀποκλίνουν πρὸς μίαν ἐκκοσμηκευμένη ἀλλὰ και προτεσταντικὴ ἀντίληψη τοῦ Θεοῦ, τοῦ κόσμου και τοῦ ἀνθρώπου.

2. Ὁ ἅγ. Γρηγόριος προετοιμάστηκε μὲ τὸν καλύτερον τρόπο γιὰ τὴν ἀποστολὴν ποὺ τοῦ ἐπεφύλαξε ὁ Θεός. Ὅπως ἤδη ἀναφέραμε ἔτυχε μίας εὐρυτάτης ἐγκύκλιος παιδείας και δέχθηκε τὸν ἔπαινον τῶν διδασκάλων του⁵¹. Κυρίως ὁμως ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας ἀναζήτησε και διάβασε τὰ συγγράμματα τῶν πατέρων, τὰ μελέτησε, τὰ κατανόησε, τρόπον τινὰ τὰ ἀφομοίωσε και μετὰ ἄρχισε νὰ διδάσκει. Διότι ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιὰ τὸ θεολόγο κάθε

48. Λόγος Ἀντιρρητικός Ζ' κεφ. 3, παρ. 5. Παν. Χρήστου, *Συγγράμματα...*, τόμ. 6, σελ. 496.

49. Λόγος Ἀντιρρητικός Α' κεφ. 12, παρ. 60. Παν. Χρήστου, *Συγγράμματα...*, τόμ. 5, σελ. 142.

50. Γιὰ τὴν ἔννοια τῆς παραδόσεως και τὴν ἀξία τῆς στὴν ὀρθόδοξο διδασκαλία βλ. και Γεωρ. Μαντζαρίδη, «Ὁ ἅγ. Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς ὡς διδάσκαλος τῆς ὀρθοδοξίας» *Παλαμικά*, Θεσσαλονίκη 1973, σελ. 13-29.

51. Βλ. σχετ. Χαρ. Σωτηροπούλου, *Νηπτικοὶ και Πατέρες τῶν Μέσων Χρόνων*, Ἀθήνα 1994, σελ. 66 ἐξ.

ἐποχῆς εἶναι ἢ σὲ βάθος μελέτη τῶν πατερικῶν πηγῶν, τῶν ναμάτων τῆς ὀρθοδοξίας.

3. Ὁ ἅγ. Γρηγόριος ἀναζήτησε τὰ κείμενα καὶ τὶς πηγές τῶν ἀντιπάλων του ὥστε ἡ ἀναίρεσή τους νὰ στηρίζεται σὲ πραγματικά γεγονότα καὶ ὄχι σὲ φήμες. Ἔτσι καὶ σήμερα ὁ θεολόγος πρέπει πρῶτα ἀπὸ ὅλα νὰ ἔχει ἐντυφίσει στὶς πατερικὲς πηγές, ἀλλὰ συγχρόνως νὰ ἔχει καὶ ὅλες του τὶς αἰσθήσεις ἀνοιχτές καὶ νὰ συλλαμβάνει τὰ μηνύματα τοῦ ἔξω κόσμου. Δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀντιμετωπίσει τὸ πρόβλημα ἕαν προηγουμένως δὲν τὸ ἔχει μελετήσει διεξοδικά, «τὸ ἀπρόσληπτον γὰρ καὶ ἀθεράπευτον»⁵². Κυρίως δὲ στοὺς θεολογικοὺς διαλόγους μετὰ τῶν ἑτεροδόξων τόσο τὸ περιεχόμενο ὅσο καὶ ἡ μέθοδος ποὺ ἀκολούθησε ὁ ἅγ. Γρηγόριος στὰ ἔργα του, συνιστοῦν σημεῖο ἀναφορᾶς.

4. Ὁ ἅγ. Γρηγόριος ἦταν κατ' ἐξοχὴν ἐμπειρικός θεολόγος⁵³. Δὲν ἀρνεῖται τὴν θεολογία τῶν ἀποδείξεων καὶ τῶν παραδειγμάτων ποὺ εἶναι προσιτὴ στοὺς κατὰ κόσμον σοφοὺς, ἀλλὰ τὴν ἀντιδιαστέλλει μὲ τὴν θεολογία τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας⁵⁴. Τὴν ὄντως θεολογία τὴν ὀνομάζει θεοπτία καὶ τὴν περιγράφει ὡς τὴν ἐμπειρία τοῦ ἐνθεοῦ πάθους τῆς θεώσεως. Γι' αὐτὸ καὶ θεολόγοι εἶναι ὅσοι ἐρμηνεύουν γνήσια τὴν διὰ τῆς ἐμπειρίας ἀποκάλυψη τοῦ Θεοῦ. Κανένας λοιπὸν δὲν μπορεῖ νὰ χαρακτηρισθεῖ πραγματικὸς θεολόγος ἕαν δὲν βρισκεται στὴ διαδικασία τῆς νήψεως καὶ τῆς ἐμπειρίας τοῦ Θεοῦ, διότι ὅπως χαρακτηριστικὰ λέγει καὶ ὁ ἅγ. Γρηγόριος *περὶ Θεοῦ γὰρ τι λέγειν καὶ Θεῷ συντυγχάνειν οὐχὶ ταῦτόν*⁵⁵.

Διαπιστώνουμε λοιπὸν ὅτι μέσα ἀπὸ τὸ συγγραφικὸ ἔργο τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, ἀλλὰ καὶ τὸ ἔργο καὶ ἄλλων ἡσυχαστῶν τῆς ἐποχῆς του, διαμορφώθηκαν ὀριστικὰ στὶς ὀρθόδοξες συνόδους τοῦ ΙΔ' αἰῶνος τὰ δόγματα περὶ θείας οὐσίας καὶ θείας ἐνεργείας καὶ περὶ ἀκτίστου θείου φωτός. Ἀπὸ τὸν ἡσυχαστικὸν τοὺς ἀγῶνα δὲν διασφαλίστηκε μόνον τὸ ὀρθόδοξο δόγμα, ἀλλὰ διατυπώθηκε καὶ μὲ σαφήνεια ἡ δυνατότητα σωτηρίας ὄλων τῶν ἀνθρώπων ἀνεξαρτήτως θέσεως καὶ παιδείας. Ἡ Ἐκκλησία ἀπευθύνει τὸ σωτηριῶδες μήνυμα τοῦ Εὐαγγελίου σὲ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους καὶ ὄχι

52. Ἡ φράση αὐτὴ ἀνήκει στὸν ἅγ. Γρηγόριο τὸν Θεολόγο καὶ ἀναφέρεται στὴν πρόσληψη ὁλοκλήρου τῆς ἀνθρώπινης φύσεως ἀπὸ τὴν ὑπόσταση τοῦ Λόγου κατὰ τὴν ἐνανθρώπιση του. Ἐδῶ τὴν χρησιμοποιοῦμε καταχρηστικῶς.

53. Γεωρ. Μαντζαρίδης, «Ὁρθόδοξος Πνευματικότης καὶ Θεολογία κατὰ Γρηγόριον τὸν Παλαμᾶ» ἐν *Παλαμικά*, Θεσσαλονίκη 1973, σελ. 79-92.

54. *Περὶ τῆς ἐμπορευσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος* κεφ. 1, παρ. 13, 26, 32. Παν. Χρήστου, *Συγγράμματα...*, τόμ. 1.

55. Ὑπὲρ ἡσυχασζόντων 1, 3, 42. Παν. Χρήστου, *Συγγράμματα...*, τόμ. 2, σελ. 238.

στοὺς λίγους ἐκλεκτοὺς καὶ πεπαιδευμένους, ὅπως ὑποστήριζαν ὁ Βαρλαάμ καὶ οἱ συνεχιστές του ἢ ὅπως ὑποστηρίζουν σήμερα διάφορες παραθησκευτικές ομάδες καὶ αἱρέσεις⁵⁶. Ὅμως καὶ ἡ ζωὴ τοῦ ἁγ. Γρηγορίου Παλαμᾶ εἶναι ἕνας ἀνεκτίμητος θησαυρὸς ποὺ πρέπει ὅλοι νὰ τὸν ἔχουμε καλὰ φυλαγμένο στὴν ψυχὴ μας. Διότι ὁ βίος του ἦταν ἕνας διαρκῆς ἀγῶνας ὁμολογίας καὶ μαρτυρίας τῆς ζωντανῆς του πίστεως ποὺ σὰν ὁδοδείκτης μπορεῖ νὰ κατευθύνει καὶ τὸ δικό μας βίο. Ἀκολουθώντας, λοιπὸν, τὰ ἀχνάρια τῶν Πατέρων καὶ Διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας μας μπορούμε νὰ ἀσκήσουμε μὲ ἐπιτυχία τὸ θεοδίδακτο ἔργο μας, ὥστε νὰ ἀξιωθοῦμε κάποτε νὰ ἐπαναλάβουμε τοὺς λόγους τοῦ Ἀποστόλου τῶν Ἑθνῶν «*τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἠγώνισμαι, τὸν δρόμον τετέλεκα, τὴν πίστην τετήρηκα· λοιπὸν ἀπόκειται μοι ὁ τῆς δικαιοσύνης στέφανος, ὃν ἀποδώσει μοι ὁ Κύριος ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, ὁ δίκαιος κριτῆς, οὐ μόνον δὲ ἐμοί, ἀλλὰ καὶ πᾶσι τοῖς ἠγαπηκόσι τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ*» (Β΄ Τιμ. 4, 8).

56. Εἶναι γεγονός ὅτι ἡ βάση τῆς ἀντίδρασης τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ καὶ τῶν ἄλλων ὀρθοδόξων στὴ διδασκαλία τοῦ Βαρλαάμ καὶ τῶν συνεχιστῶν του δὲν ἦταν προσωπική. Δηλαδή δὲν ἐπρόκειτο γιὰ μίαν προσωπικὴ ἀντιδικία. Ὅμως ἡ ἀρνησιμὴ τῆς δυνατότητας μεθέξεως τοῦ Θεοῦ, κατὰ τοὺς ἰσχυρισμοὺς τῶν ἀντιησυχαστῶν, διασάλευε τὴν ὀρθόδοξη διδασκαλία περὶ σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῶν Μυστηρίων καὶ τῆς προσωπικῆς ἀσκήσεως. Ὁ ἁγ. Γρηγόριος διέγινωσε ἐγκαίρως τοὺς κινδύνους ποὺ κρύβονταν πίσω ἀπὸ τὴν διδασκαλία αὐτὴ καὶ μετὰ ἀπὸ σχετικὴ πρόσκληση τῶν Ἀγιορειτῶν μοναχῶν ἀπετέλεσε τὴν αἰχμὴ τοῦ δόρατος τῶν ὀρθοδόξων στὸν ἀγῶνα τους κατὰ τῶν αἱρετικῶν. Ἡ Θεία Πρόνοια γιὰ ἀκόμα μίαν φορὰ εἶχε ἀναδείξει ἕναν μεγάλον Πατέρα καὶ Διδάσκαλον τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως θὰ συνεχίσει νὰ κάνει κάθε φορὰ ποὺ θὰ ἀπειλεῖται τὸ ὀρθόδοξο δόγμα καὶ ἡ ἀλήθεια τῆς πίστεως.